

Парахонський Б.О.

Зав. відділом глобальної безпеки та європейської інтеграції

Українсько-російські відносини: зліти та падіння.

– К.: Т-во “Знання” України, 2007. – 24с.

Українсько-російські відносини: злету та падіння

За півтора десятка років свого розвитку українсько-російські відносини були відзначені певними позитивними досягненнями, але й разом з тим виявили ряд суперечностей, які було важко подолати з огляду на їх історичну обумовленість та різницю у геополітичних орієнтаціях обох країн.

Тривале перебування українського і російського народів в межах однієї держави обумовило певну спільність історичної долі обох народів, але разом з тим, розвиток процесів усвідомлення власної національної ідентичності врешті решт призвело до формування на уламках російсько-радянської імперії двох незалежних державних утворень, кожна зі своїм розумінням власного геополітичного статусу, історичного минулого та перспектив майбутнього.

Обидві країни можна віднести до найбільших європейських держав. Росія є також світовою державою у Євразійському геополітичному просторі з притаманними цьому статусові особливими інтересами, тоді як Україна є державою суто європейською, тобто її власні національні інтереси більш дієво можуть виявляти себе через структури загальноєвропейських інтересів.

Об'єктивно Росії потрібна саме незалежна, сильна, демократична Україна, так само, як і Україна потребує, щоб на її північно-східних кордонах існувала сильна демократична держава з прозорими і толерантними правилами зовнішньополітичної поведінки. Тенденції демократичного розвитку обох держав підтримує і уся європейська спільнота, яка чудово розуміє, що стабільність у східній частині Європи залежить насамперед від стабільності і прозорості українсько-російських відносин.

Чітке розуміння відмінності базових державоутворюючих чинників обох держав створює основу побудови їх рівноправних та взаємовигідних міждержавних взаємин. Відсутність такого розуміння має наслідком провокування конфліктних ситуацій на різних рівнях та у різних вимірах – політичному, економічному, соціальному, гуманітарному тощо. Від належного взаєморозуміння і доброї волі керівництва і політичних еліт України та Росії залежить розвиток відносин між обома країнами у конструктивному руслі

1. Становлення міждержавних відносин 1990-1995. Основи сучасних відносин двох суверенних країн України та Російської Федерації були закладені за часів СРСР у листопаді 1990 року підписанням Договору, за яким Україна і Росія, на той час ще союзні республіки, зобов'язались утриматись від дій, які могли б нанести шкоду державному суверенітету іншої сторони.

Після буремних подій 1991 р., з проголошенням незалежності України та розпадом СРСР постало питання про встановлення нового формату відносин між двома державами, вже на основі міжнародного права. Після підписання Протоколу про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Російською Федерацією 14 лютого 1992 року, важливою подією міждержавного діалогу стало укладення 23 червня 1992 року в Дагомисі Угоди між РФ та Україною про розвиток міждержавних відносин, які визначені сторонами як дружні, рівноправні, партнерські, основані на загально визначених нормах міжнародного права. Ці принципи були покладені в основу міжурядової угоди про

взаємне заснування торговельних представництв (Москва, 22 жовтня 1992 р.) та Договору про вільну торгівлю від 24 червня 1993 р., у яких сторони визначали певні правила поведінки у торговельно-економічних відносинах.

У період становлення міждержавних відносин ще цілком домінує динаміка пострадянського розпаду. Вони розвиваються на тлі однотипних кризових процесів та внутрішніх проблем, вирішення яких кожного разу накладає відбиток на характер стосунків. Формування державних інститутів обох країн відбувається разом з глибокою трансформацією політичних і економічних відносин, осмисленням нової історичної ситуації, формуванням національної ідентичності. Складність процесів державотворення відбивається й на розбудові українсько-російських взаємин, що вимагає часу, витримки, готовності до компромісу, послідовності й відповідальності.

Розвиток подій в Росії в цей період був однотипним з Україною. Разом з тим, Росія, забезпечена власними енергоресурсами, могла відчувати себе більш спокійно в економічному відношенні та досить активно проводити свою зовнішню політику, тоді як Україна, залежна від російських енергоносіїв та економічних зв'язків, мала більш рахуватися з російськими геополітичними амбіціями. У питаннях внутрішньополітичного розвитку процеси в Росії проходили з деяким випередженням аналогічних процесів в Україні, хоча і у більш конфліктному руслі. В процесах інтеграції у світову економічну і політичну системи обидві держави іноді розглядають один одного як конкуренти. В цілому конфліктна проблематика сфокусована на поділі радянської спадщини (ядерна зброя, Чорноморський флот, питання Криму і м. Севастополь, борги СРСР тощо).

Реалістичні політики в Росії усвідомлюють, що її курс щодо України повинен будуватися на основі безумовної поваги її суверенітету і має бути націленим не на підкорення України своїм інтересам або навіть на злиття двох держав, а на максимальне можливе їх зближення на рівні стратегічного партнерства. Разом з тим, на рівні масових настроїв, досить вкорінені ідеї реінтеграції пострадянського простору. Цим силам, на жаль іноді досить істотно підіграють і деякі політичні сили в Україні.

Варто наголосити, що між Україною і Росією є суттєві відмінності з точки зору стану й характеру елітних груп, політичних, бізнесових, культурних. Росія фактично успадкувала еліту СРСР, яка має значну історію становлення і багатий досвід функціонування на загальнодержавному рівні, більш-менш вплетена у світову політичну еліту, чого ще досить гостро не вистачає еліті українській. У стосунках з політичними колами України, як і інших нових незалежних держав, значна частина російської еліти не відійшла від позицій зверхності та відчуття переваги. Звичайний стереотип, коли все українське зображується у вигляді другорядної меншвартісної культури, тоді як російська - є такою, що має світове значення.

Особливо важливим та чи не найбільш гострим серед питань гуманітарного типу є прихована або явна боротьба за історичну пам'ять. Російська історіографічна доктрина формувалася протягом кількох століть і остаточно склалася в радянський період. Вона базується на ідеях спільного походження трьох східнослов'янських народів, серед яких росіяни виконують роль "старшого брата", на міфах про історичну єдність українців і росіян, тощо. Українська історична традиція в умовах перебування у складі імперії вимушено приймала ці настанови, але після набуття незалежності Україна прагне створити власну концепцію історії. Зіткнення різних інтерпретацій історичних подій становить загальний ідеологічний контекст українсько-російських відносин.

У творенні зовнішньої політики Росії відіграють роль різні чинники, що залежать від внутрішньополітичної боротьби у Москві. Доцільно говорити про множинність зарубіжних політик та різних риторик щодо їх підтримки. Але спрощено варто говорити про дві основні тенденції, що з'явилися після 1991 р.

Перший з підходів, асоційований з стратегією реформистсько-демократичних сил пов'язаний з амбіціями Б.Єльцина щодо економічного оновлення Росії. Вона тісно пов'язана із трансформацією Росію в демократичне суспільство, що вимагає від Росії

навчитися жити у якості незалежної держави і розглядати інші як рівноправних партнерів. Прагнучи до демократії, Росія повинна утримуватись від месіанських амбіцій, віри в особливу долю та відмовитись від традиційного протистояння Заходові. Росія повинна облишити спиратися на силу і покладатися на механізми міжнародних інституцій. Такі зовнішньополітичні настанови більш притаманні для першого етапу становлення Російської Федерації як незалежної держави, хоча і зустрічають потужну внутрішню опозицію.

Друга тенденція протилежного спрямування. Вона фактично побудована на ідеї реінтеграції колишнього СРСР під новими гаслами і передбачає збереження імперської місії Росії. Щодо країн так званого „близького зарубіжжя” ця зовнішньополітична лінія побудована на риторичі „природного тяжіння” нових держав до Росії, на уявленнях, що без цементуючої ролі РФ вони, ці держави, не виживуть и неодмінно деградуєть. Прихильники цього напрямку вважають, що розпад СРСР призвів до виникнення на його території конгломерату ворогуючих держав, жодне з яких не має незаперечної історичної території та взаємно визнаних кордонів, жодна республіка не є продуктом самостійного історичного розвитку в трьох головних вимірах - нація, територія, держава; отже - виникає зона нестабільності у російських кордонів.

Особливо це має відношення до України, з незалежністю якої пов'язане остаточне руйнування СРСР в грудні 1991 р. Урядові кола та політичні сили різного гатунку в РФ зацікавлені в ситуації в Україні під кутом зору можливості „реінтеграції” або, як мінімум, значного посилення свого впливу на її політичний курс. Зрозуміло, що „реінтеграція” України - це необхідна умова для відновлення імперії. Урядові кола РФ в цілому дотримуються офіційно затвердженого Указом Президента РФ стратегічного курсу РФ у взаєминах з державами СНД від 14 вересня 1995 р., який спрямований на створення інтегрованого економічно і політично об'єднання держав. Дух документу спрямований на фактичне відновлення Союзу під егідою РФ. Ця, так би мовити, „доктрина Єльцина” передбачає право РФ здійснювати економічний, фінансовий, військово-політичний тиск на держави СНД в разі порушень прав росіян в цих країнах.

2. Відносна стабілізація у взаєминах 1995-2000 рр. Москва, відчуючи важливість України як потенційно впливової європейської держави з потужними транзитними можливостями у багатьох питаннях виявила схильність йти на дипломатичні поступки. Україна на цей час виходить з економічної та політичної кризи, демонструє бажання впроваджувати власний зовнішньополітичний курс у європейському напрямку. Прагнення російського керівництва якимось чином утримати України у власній сфері впливу вимагало певних компромісів.

Під час першого робочого візиту українського президента до Москви 24 січня 1995 р. налагоджуються довірливі відносини Л. Кучми з російським президентом Б. Єльциним, що сприяє вирішенню проблеми Чорноморського флоту, який на той час ще знаходився у спільному володінні обох держав. Під час зустрічі президентів у Сочі (9 червня 1995 року) досягнуто домовленості щодо розподілу Чорноморського флоту у певних пропорціях та про окреме базування двох флотів. У підсумковому Комюніке цієї зустрічі вперше було заявлено, що Україна і Росія будуть прагнути до більш тісної та глибокої взаємодії на основі стратегічного партнерства.

З цього моменту міждержавний діалог розвивається по всхідній. 16 січня 1996 р у Москві президенти двох держав підписали угоду про утворення змішаної українсько-російської комісії з питань співробітництва. Нарешті 31 травня 1997 р. відбувається багаторазово відкладений перший офіційний візит російського президента Б.Єльцина до Києва, під час якого підписано Базовий Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Росією, який вступає в силу після обміну ратифікаційними грамотами в Москві 1 квітня 1999 р. Сам процес ратифікації у російській Державній Думі відбувається на тлі масштабної антиукраїнської істерії російських шовіністичних кіл, які розцінюють Договір як зраду національних інтересів Росії і як значну поступку Україні.

Договір юридично закріплював територіальну цілісність обох держав і непорушність існуючих кордонів, що мало принципове значення для України з огляду на спроби певних політичних сил у Росії поставити під сумнів приналежність Україні Криму та Севастополя. Водночас була прийнята українсько-російська Декларація та спільна заява з питань Севастополя та Чорноморського флоту.

28 травня 1997 р. в Києві голови урядів України і Росії підписали угоду про статус та умови перебування Чорноморського флоту РФ на території України, про параметри розподілу ЧФ і взаєморозрахунки, пов'язані з поділом ЧФ та перебуванням ЧФ РФ на території України. Базові угоди щодо Чорноморського флоту набули чинності 6 липня 1999 р.

Заклучення цих угод російська сторона висувала як необхідну умову, за якої може бути підписаний і основний Договір. Українська сторона значною мірою поступилася і власними інтересами і часткою суверенітету погодившись на базування російського ЧФ на її території в інтересах збереження дружніх взаємин з РФ. Ситуація навколо Чорноморського флоту деякою мірою була послаблена завдяки цим домовленостям, хоча й досі громадськість не ознайомена з повним текстом цих угод, що надавало підстави для чуток про її нерівноправний характер щодо інтересів України.

З проблемою Чорноморського флоту щільно пов'язане питання про статус м. Севастополь. В перші роки незалежності України певні політичні сили в РФ настирливо піднімали питання про належність Криму та м. Севастополь до України. На цьому ґрунті і за підтримкою зовнішніх сил розгортався кримський сепаратизм. Значною мірою, зокрема, внаслідок підписання Договору України з РФ це питання було зняте з порядку денного, але не остаточно. Час від часу певні впливові політичні лідери РФ намагаються піднімати питання про приналежність м. Севастополь, особливо під час передвиборчої боротьби. РФ намагається зберегти й поширити "російськомовний" статус м. Севастополь, відкриваючи тут власні освітні заклади та надаючи права російського громадянства жителям міста.

У березні 2000 р. відбулося підписання низки додаткових угод з питань діяльності Чорноморського флоту РФ на території України. Питання, пов'язані з тимчасовим перебуванням ЧФ РФ на території України, не лише не втратили свого значення, але й набули ознак своєрідного індикатора розвитку взаємин між Україною та РФ. Вони і надалі залишаються постійним предметом українсько-російського діалогу.

Підписання Договору про дружбу, співробітництво та партнерство, як вважається, знаменувало початок нового етапу розвитку взаємовідносин між Україною та РФ. Принаймні утворилася деяка ейфорія щодо ефективності подальших переговорів в політичній та економічній сферах. Почалася розробка довгострокової програми економічного співробітництва, були зняті деякі митні бар'єри, більшої узгодженості почала набувати зовнішньополітична поведінка двох держав, і, нарешті, сторони спромоглися розпочати процес делімітації кордонів.

Базовий Договір заклав основу для підписання інших документів, серед яких Договір між Україною і Російською Федерацією про економічне співробітництво на 1998-2007 рр. та Програма економічного співробітництва між Україною і Російською Федерацією на 1998-2007 роки (Москва 27 лютого 1998 р.), які вважаються основою розвитку торговельно-економічних відносин між двома країнами. У вересні 1998 р. під час робочої зустрічі в Москві президенти двох країн доручили своїм урядам сформувати українсько-російську «антикризову групу» для оперативного вирішення проблем, що ускладнюють економічну взаємодію між ними. Крім того, було підтримано ідею проведення у Харкові періодичних форумів промисловців і підприємців Росії та України для вироблення конкретних заходів щодо розвитку виробничого та науково – технічного співробітництва. Антикризова група шляхом переговорів спромоглася перевести болючу проблему заборгованості України перед Росією в менш конфронтаційну площину.

Однією з головних проблем у стосунках України і Росії продовжує залишатися

проблема розрахунків України за спожитий російський газ. Саме на цей період припадає створення масштабних бартерно-розрахункових схем, до яких були залучені різноманітні структури обох держав. Відбувається масштабне зрощення приватних і державних інтересів у одній з найприбутковіших сфер – ПЕК, що дає основу для розквіту корупції.

Фінансова криза 1998 р. в РФ, виявила загрозливість стану асиметричної залежності української економіки від російської. Ціла низка чинників - значний рівень енергетичної залежності України від постачання енергоносіїв з РФ, велика промислово-технологічна взаємопов'язаність, чимала частка російської продукції в загальному товарообігу України, значний інформаційний вплив з боку російських медіа, прозорість кордонів, тощо – виявили свою небезпечну сторону у площині українських інтересів.

Зберігається і залежність України від російської зовнішньої політики, що заважає більш ефективному просуванню нашої держави на шляху інтеграції до Європейської спільноти, її включенню в систему Європейської безпеки. РФ усіяко намагається протидіяти партнерському співробітництву України з НАТО, не залишає спроб нав'язати їй своє бачення міжнародних проблем і втягнути Україну у фарватер власного зовнішньополітичного курсу. Маючи побоювання опинитися у статусі "сірої зони" між РФ та Заходом, Україна вимушена проводити зважену зовнішню політику в обох напрямках - зближення із Заходом сприяє зміцненню її безпеки, тоді як співробітництво з РФ обумовлено високим ступенем залежності України від російської економіки.

РФ категорично заперечує розширенню зони відповідальності НАТО на схід, включаючи Україну та інші держави СНД, вбачаючи в цій організації потенційного супротивника. Партнерство з НАТО носить для більшості політичних сил Російської Федерації та її громадян досить умовний характер і зовсім не розглядається як основа для гарантій національної безпеки у військовій сфері. Зовсім інакше справа виглядає з точки зору України, яка не тільки не заперечує проти поширення НАТО, але серйозно замислюється над питанням власного входження в цю структуру, вбачаючи в цьому засіб забезпечення власної безпеки та можливість скорішої інтеграції в Європейську спільноту.

Протягом наступних років спостерігалася керована стагнація економічного співробітництва між Україною і Росією, катастрофічно падав товарообіг, гуманітарні відносини зводилися до взаємних претензій. Навіть після декларованих довгострокових програм, засідань змішаних комісій і численних резолюцій урядів обох країн визначальною тенденцією у відношеннях Росії й України була політика меркантилізму і протекціонізму, що включає введення торгових бар'єрів, квот і каральних тарифів.

З боку українського істеблішменту почала підсилюватися критика зовнішньої політики України. Особливо активізувалися ті, чий бізнес був орієнтований на Росію. Болючі точки російсько-українських міждержавних відносин не змінювалися роками: співробітництво України з НАТО, борг за російські енергоносії, статус і дислокація російського Чорноморського флоту в Севастополі, стан російської мови, делімітація державних меж – все це було те замкнене коло, за який не вдавалося вийти ні президентам, ані жодному з так часто змінюваних кабінетів міністрів Росії й України, ані законодавчим органам обох країн.

3. Українсько-російське зближення 2000-2004. Восени 2000 року намітився поворот української зовнішньої політики в бік більш тісного економічного співробітництва з Росією, який і набув визначених рис в січні-квітні 2001 р. У вересні 2000 р. представляючи в МЗС нового міністра закордонних справ А.Зленка, на зміну занадто прозахідного Б.Тарасюка, президент Л. Кучма зажадав нарешті знайти позитивний алгоритм у відношеннях із Росією, що буде спрямований не на конфронтацію, а на взаємовигідне співробітництво. Потрібно провести "ревізію" договірно-правової бази міждержавних відношень Росії й України, виробити тактичні і стратегічні пріоритети обох країн у взаємовідносинах, відновити роботу російсько-української комісії з економічного співробітництва при президентах РФ і України. Ілюзії і стереотипи, що виникнули за

десять років суверенітету України і Росії, повинні бути замінені реалізмом і прагматизмом у зовнішній політиці обох країн.

Кардинальну зміну клімату в українсько-російських відносинах можна пов'язувати із візитом В.Путіна в Дніпропетровськ 12 лютого 2001 р., під час якого було досягнуто ряд домовленостей, зокрема щодо об'єднання енергетичних мереж обох країн та щодо співробітництва в аерокосмічній галузі. Попри настирливі заперечення щодо політичного підтексту цієї зустрічі, можна стверджувати, що В.Путін вчасно скористався загостренням внутрішньополітичної ситуації в Україні ("касетний скандал") і спромігся нав'язати її керівництву свою модель бачення українсько-російських відносин, за якою Україна має йти у фарватері російської зовнішньої політики.

Період 2001-2004 характеризується масштабним зростанням російської економічної і політичної експансії у відповідності до обраної новою владою президента В.Путіна стратегією на реінтеграцію пострадянського простору. Адміністрація В.Путіна намагається повернути Кремлю ініціативу, зменшити економічне "субсидування" Росією України, знизити рівень конфліктності у двосторонніх відносинах, добиваючись поступок з боку України, а також - налагодити співпрацю у галузі безпеки, поступово включаючи Україну у сферу російських геополітичних інтересів.

Особливістю розвитку політичної ситуації в Російській Федерації стає послідовне впровадження президентом В.Путіним більш жорсткої моделі внутрішньої і зовнішньої політики, в якій наголос робиться на питання безпеки, посилення боротьби із сепаратизмом, організованою злочинністю, корупцією державного апарату, боротьбу із занадто самостійними олігархами, централізацію влади, консолідацію управлінських інститутів з одночасним пожорсткішанням виконавчої дисципліни, впровадження принципів прагматизму у міждержавних відносинах.

Російське керівництво визначає цілі зовнішньої політики Росії щодо країн пострадянського простору у контексті посилення ролі і місця російської держави у прилеглих стратегічно важливих регіонах. Можливе включення України у Західну цивілізаційну та політичну систему в Росії вважається посяганням на її інтереси. В оновленій Концепції національної безпеки РФ зростання відцентрових процесів в СНД віднесено до найбільших зовнішніх загроз поряд з розширенням НАТО, розповсюдженням ядерної зброї, послабленням ролі ООН і ОБСЄ, тощо.

Важливим елементом політики Кремля є використання економічного тиску на ті держави СНД, які відмовляються від більш тісної інтеграції. Каркасом відносин Росії з країнами СНД мають бути структури, успадковані від СРСР, зокрема, "природні монополії" в галузі енергетики, транспорту і зв'язку. Російське керівництво усіяло прагне посилювати роль державних структур у впровадженні та відстоюванні інтересів російських економічних суб'єктів. Серед пріоритетів зовнішньої політики одним з головних залишається захист прав російськомовного населення та підвищення ролі російської мови у пострадянських країнах.

Російські фінансово-промислові угруповання мають істотні економічні інтереси в Україні, що стимулює їх прагнення будь-якими шляхами закріпити та поширити свої впливи на Україну, насамперед, створити систему лобіювання своїх інтересів в українському політикумі. РФ розраховує насамперед на місцеві політичні еліти в потенційно сепаратистських регіонах, що орієнтовані на Росію, на прокомуністичну опозицію, економічні інтереси частини бізнесової еліти, і, зрозуміло, на російськомовну меншину.

Набула нових обертів тенденція до відродження та активізації політичного тиску Москви на держави-учасниці СНД під приводом захисту прав етнічних росіян та російськомовної частини населення. Дуже важливий чинник політичного впливу РФ на Україну, як вважають російські експерти - це наявність на теренах останньої великої кількості росіян (офіційно біля 8 млн.), що проживають переважно в південних та східних регіонах. Спільність походження обох народів, тривале існування в межах однієї держави

вважається достатньо вагомим аргументом для 'реінтеграції'. Але при цьому не враховується специфіка української дійсності, що досить часто заводить політичний курс РФ в тупикові ситуації.

Попри усі норми міжнародного права Росія прагне знівелювати громадянство в інших державах СНД, вводячи незрозумілий статус "російськомовного населення", незалежно від його етнічної приналежності. Постійні твердження МЗС Російської Федерації про тенденцію усунення російської мови з українського інформаційного простору, а тим більше - про існування політики дерусифікації усіх сторін громадського життя України, усіма, хто знає реальну ситуацію вважаються абсолютно помилковими, оскільки практично ніхто в Україні ніколи не відчував якогось утискування або переслідувань громадян за вживання російської мови. Разом з тим, впровадження державного статусу російської мови та подвійного громадянства неодмінно призвело б до розмивання української ідентичності з поступовим перетворенням України у "малоросійську" губернію.

У 2001-2004 рр. в українсько-російських відносинах спостерігалось поживлення економічного співробітництва, підвищувався товарообіг. В цілому чиновницькі еліти обох країн знаходили взаємопорозуміння і в ряді інших питань, а отже клімат відносин між державами міг вважатися досить стабільним. Навіть застарілі болючі точки російсько-українських відносин, які не змінювалися роками – рівень співробітництва України з НАТО, борг за російські енергоносії, статус і дислокація російського Чорноморського флоту в Севастополі, стан та статус російської мови в Україні, демаркація та делімітація кордонів – в цілому не виходили за межі звичайних рутинних процесів.

Росія надає перевагу розвитку інтеграційних процесів в тому форматі, в якому воно має найбільшу для Росії віддачу і найбільшою мірою відповідає її інтересам. Основні ідеї російського економічного експансіонізму як своєрідної форми пострадянського неоколоніалізму були позначені наприкінці 2003 р. А.Чубайсом у вигляді концепції "ліберальної імперії". Попри те, що офіційні кола Росії намагаються відхрещуватися від подібних одіозних висловлювань, практика українсько-російських відносин свідчить, що їх розвиток йшов саме таким шляхом і Україна поступово перетворювалася на "провінцію" у цій імперії.

"Росії потрібна сильна Україна, а Україні - сильна Росія", заявляв у своєму виступі президент В. Путін, напередодні переобрання на другий строк президентства. Відразу після переобрання у березні 2004 р. В.Путіна відвідав Л.Кучма, занепокоєний розвитком внутрішньополітичної ситуації у себе в країні та майбутніми виборами українського президента. Ствердження "сильної Росії" вимагало й певних кроків для відповідного ствердження такої "сильної України", в якій російський бізнес відчуває себе досить впевнено. Зрозуміло, що росіяни були зацікавлені, щоб майбутній президент України усіляко сприяв цьому.

Подолання спротиву офіційного Києва на шляху реінтеграції пострадянського простору стало національною ідеєю в Росії і стратегічним напрямом російської зовнішньої політики. Російські експерти, депутати, зовнішньополітичні служби сконцентрували свою увагу на пошуках відповідних важелів тиску на українське керівництво і розробки ефективних варіантів на перспективу з точки зору державних інтересів РФ.

Досягнення певного рівня взаєморозуміння керівних кіл обох держав відбулося не в останню чергу завдяки поступливості українського керівництва, його схильності до компромісів і готовності шукати будь-які варіанти рішень у спірних ситуаціях, щоб тільки не призвести ситуацію до більшого загострення. Поведінка Москви якоюсь мірою зумовлена й традиційною толерантністю Києва у спробах встановлення міждержавних відносин за апробованими міжнародними принципами. Інгибований підхід до розуміння і обстоювання державних інтересів спричинює ентропійний характер діяльності українських державних функціонерів. Так, однобічне захоплення українських владних структур лише економічними проблемами у відносинах Києва і Москви могло призвести

до спотворених висновків та ухвалення економічно привабливих, але політично шкідливих і навіть вкрай небезпечних для інтересів українського суспільства і держави рішень.

Певне розчарування у ефективності такої жорсткої інтеграційної моделі як Союз Росії та Білорусі, у спроможності СНД як пострадянського залишку та й власне ЄврАзЕсу, від участі у якому України постійно відхрещувалася, привело російське керівництво до думки щодо необхідності впровадження моделі “різнорівневої та різношвидкісної” інтеграції у вигляді *проекту Єдиного Економічного Простору*, складеного з чотирьох найбільш важливих держав СНД – РФ, України, Білорусі і Казахстану.

У практичній політиці це означало зміну концептуального підходу до інтеграції, який полягав у тому, що головною політичною лінією російських державних органів стає підтримка співробітництва «знизу» – інтеграція ринків товарів, послуг, створення транснаціональних фінансово-промислових груп, обмін боргів на власність тощо. При цьому, із створенням ЄЄП, Москва хоча дещо і втрачатиме від скасування протекціоністських бар’єрів, але виграє значно вагомніше стратегічно – посилює свій вплив на ситуацію в „економічно єдиних” сусідів. Прагматичні інтереси з одного боку, ідеологія пострадянської консолідації на російській основі – з іншого, надихало на створення ЄЄП.

Наполеглива праця російської влади над просуванням проекту ЄЄП призвела до потрібних результатів, коли на початку вересня 2003 р. на зустрічі Л.Кучми та В.Путіна у замській резиденції президента Росії в Ново-Огарьово обидва керівники досягли принциповлі домовленості про якнайшвидше підписання документу про створення ЄЄП на найближчому саміті СНД. Таким чином було покладено початок більш сучасній версії “новоогарьовського процесу” 1991 р., що і зробилося центральним питанням в українсько-російських відносинах у 2003-2004 рр. Проект ЄЄП з самого початку було зорієнтовано саме на залучення України до російських інтеграційних задумів, оскільки Казахстан та Білорусь ще раніше були включені у російську інтеграцію у різних інших формах, принципово мало чим відмінних від ЄЄП – Митний Союз, ЄврАзЕС, Союз РФ і Білорусі, тощо.

У кінцевому підсумку, під час Ялтинського саміту СНД (18-19 вересня 2003 р.) відбулося підписання Угоди про створення Єдиного економічного простору Білорусі, Казахстану, Російської Федерації та України, яка мала вступити в силу після ратифікації національними парламентами. Українська Верховна Рада ратифікувала угоду про створення ЄЄП синхронно з Російською Держдумою 20 квітня 2004 р.

З боку українського керівництва необхідність утворення ЄЄП аргументувалася переважно економічними обставинами, потребами полегшити доступ на ринки інших країн, посиленнями на стратегічне партнерство та дружбу між народами. Детального ж опрацювання усіх наслідків, вигід та втрат України від участі у ЄЄП, як економічних так і політичних, так і не було попередньо зроблено, що надавало підстави опонентам ЄЄП знаходити тут скоріше політичні мотиви. Прихильники ЄЄП стверджували, що створення зони вільної торгівлі, передбаченої на першому етапі його формування, надасть Україні вільний доступ на ринки інших країн-учасниць, де її товари начебто більш конкурентоздатні. Але при цьому забували порівняти ці ринки із значно більш потужними ринками країн ЄС, та інших країн світу, доступ до яких був би значно полегшеним у випадку вступу України у СОТ.

Практично ж Україна пригальмувала свій вступ до СОТ, тобто інтеграцію у світову економічну систему. Український прем’єр-міністр В.Янукович у травні 2004 р. прямо заявив, що вступ України до СОТ має бути синхронізований з Росією з огляду на тісні економічні взаємозв’язки обох країн. Отже, хоча Україна і має пристойні шанси дуже скоро опинитися в СОТ їй треба почекати, поки дозріє Росія. При цьому, шанси на які-небудь успіхи у напрямку європейської інтеграції робляться для України зовсім

примарним. Більш того, не менш ілюзорними виявилися й обіцянки буцімто Росія на взамін до вступ України до ЄСП погодиться на преференції у сфері постачання енергоносіїв, без чого українські товаровиробники, маючи дорожчі ціни на енергоносії, програватимуть конкурентну боротьбу російським.

Так само мало переконливим видається і аргумент, буцімто Україна сама обиратиме для себе той рівень участі у ЄСП, який відповідає її національним інтересам і може обмежитися лише рівнем зони вільної торгівлі. Російська позиція полягає в тому, що нижчий рівень інтеграції має починатися саме з утворення митного а потім валютного союзу. В ЄСП формується регулюючий орган, в якому безперечно домінуватиме РФ згідно з запропонованим принципом розподілу голосів по обсягам ВВП країн-учасниць. Без належного закріплення принципу власного домінування Росія не погоджувалася на створення зони вільної торгівлі “без вилучень та обмежень”, особливо у сфері енергопостачання.

Отже проект ЄСП фактично означає створення відносно замкненого простору, більш або менш ізольованого від іншого світу, в якому Москва встановлює ті або інші правила поведінки – спочатку економічної, а згодом і політичної. Для України, на відміну від інших країн-членів ЄСП, це ще означає відмову від курсу на європейську інтеграцію, підміну реального сенсу євроінтеграції України гаслами типу “до Європи разом з Росією” або тепер – “разом з Білорусією та Казахстаном”.

Енергетичні питання традиційно займають одне з провідних місць в українсько-російських відносинах. Україна займає 40% в російському експорті нафти і понад 70% по газу. Російські нафтові компанії прагнуть зберегти та посилити своє монопольне положення на українському ринку енергоносіїв. Росії важливо подолати конкуренцію постачальників газу у Європі, а переможцем у жорсткій конкурентній боротьбі може стати лише той учасник ринку, який не тільки має великі запаси газу для експорту та незначні затрати на його видобуток, але й має низьку вартість транспортування. Саме контроль за українською розгалуженою мережею газопроводів є необхідною для “Газпрому”, який різними заходами прагне домінувати на європейському ринку газу.

Зареєстрований у січні 2003 р. *російсько-український газотранспортний консорціум* з використання української транзитної системи газопроводів очікувала складна доля. Консорціум зрештою так і не став реальністю економічною та бізнесовою, а стверджувався скоріше як політична реальність. Проект консорціуму виглядав сумнівним і необґрунтованим економічно, політично і технологічно. Єдине що могло його утримати в межах реальності – залучення до консорціуму іноземних інвесторів, зокрема основного споживача - німецький “Рургаз”, що передбачалося вже з самого початку висунування ідеї консорціуму на тристоронній зустрічі у Санкт-Петербургу обох президентів та німецького канцлера. Але пізніше, на різних етапах просування проекту Німеччина не залучалась до створення консорціуму. Робота зі створення консорціуму затягується через неузгодженість позицій між Україною та Росією. Основне протиріччя – тарифна політика, контрольний пакет акцій та місце третьої сторони (Німеччини). Лише на початку червня 2004 р. внаслідок тристоронніх переговорів було досягнуто домовленість про ступінь участі кожної зі сторін у проекті, хоча принципові питання у сфері управління та власності так і не були вирішені.

Навколо використання новозбудованого українського *нафтопроводу “Одеса-Броди”* велася не менш запекла боротьба, аніж навколо проекту ЄСП. Його використання за прямим призначенням – транспортування нафти до європейських ринків – явно затягувалося, що стало підставою для російської компанії ТНК виступити з досить “альтруїстичною” пропозицією використати його у реверсному напрямі “Броди-Одеса” з наступним перевезенням танкерами через Босфор до європейських ринків. У геополітичному сенсі, ця проблема постала як вибір Україною головного вектору її зовнішніх орієнтацій – між декларованим курсом на євроінтеграцію, оскільки йшлося про прив'язування української економіки до європейської, та більш реальним курсом на

російську інтеграцію, оскільки реверс практично сприяв переходу нафтопроводу під російський контроль.

Проект “Одеса-Броди” зарахований до числа стратегічно важливих для ЄС як складова політики диверсифікації енергопостачання і елемент енергетичної безпеки Європи. До проекту була залучена Польща, зацікавлена у продовженні нафтопроводу до Гданська. На відміну від Заходу російський варіант передбачав певні тактичні переваги на період, поки не буде можливим запустити нафтопровід у прямому режимі. Але спроможність російської компанії ТНК, попри усі обіцянки, надати повні обсяги нафти для реверсу викликали значні сумніви з огляду на нестачу нафтових потужностей. Крім того, якщо навіть існують додаткові обсяги нафти ТНК чомусь не погоджувалася на використання дніпровських нафтопроводів, що було б для них значно дешевше. Пропускні потужності чорноморських проток не є такими значними, щоб витримати нові масштабні перевезення і Туреччина усіляко намагається їх обмежити, маючи на увазі екологічні проблеми.

Отже, дійсною причиною реверсного використання нафтопроводу “Одеса-Броди” було його стратегічне блокування шляхом надання тактичних преференцій. Домігшись реверса, Росія могла остаточно монополізувати постачання енергоносіїв на Україну, створити передумови для реалізації проекту СЕП, дистанціювати Україну від ЄС і, як наслідок, одержати додаткові можливості впливу. Зрештою логіка подій призвела до прийняття урядом В.Януковича влітку 2004 рішення щодо реверсного використання нафтопроводу, чим російські апетити на цьому етапі були цілком задоволені.

Важливим питанням розбудови українсько-російських взаємин стало *договірноправове оформлення спільного державного кордону*. Тривали також українсько-російські переговори з розмежування Азовського і Чорного морів, а також Керченської протоки. У питанні українсько-російського кордону Москва зайняла позицію, за якою принципово не вважає за потрібне проводити їх демаркацію, що свідчить про її своєрідне ставлення до кордонів з країнами СНД на відміну від російських кордонів з іншими, “справжніми” державами. Фактично ж українсько-російський кордон існує скоріше на папері, оскільки його режим та невлаштованість сприяє проникненню кримінальних елементів, нелегальній міграції, тощо, що створює значні проблеми для національної безпеки України.

Різниця у концептуальних підходах стала каменем спотикання на російсько-українських переговорах щодо визначення правового статусу Азовського моря і Керченської протоки. Україна виходила з необхідності визначити державний кордон по водній поверхні, тоді як російська сторона виступала лише за закріплення за Росією і Україною прибережних зон відповідальності, тоді як акваторія Азовського моря та Керченська протока мали б знаходитися у спільному використанні, що мало б регулюватися двосторонніми угодами. Росія також виступає за виділення на морському дні в Азовському морі зон суверенних прав надкористування тієї або іншої сторони при збереженні загального використання товщі води і поверхні моря.

На тлі неврегульованості питання кордонів у вересні-жовтні 2003 р. виник найбільш гострий за останні роки українсько-російський *конфлікт навколо острова Тузла*. Без погодження з українською стороною російська місцева влада почала масштабне будівництво дамби у Керченській протоці з Таманського півострова у напрямі до українського острова Тузла, що супроводжувалося гучною масмедійною кампанією та заявами радикально-шовіністично налаштованих російських політиків щодо приналежності о.Тузла Росії. Російські прикордонники заявляли, що після завершення будівництва дамби на о. Тузла має бути встановлена російська прикордонна застава. Створена таким чином загроза порушення українсько-російського кордону, а отже й суверенітету України, викликала шок в українському політикумі, який вже був дещо збентежений швидким підписанням угоди про створення СЕП.

Попри офіційні заспокоїливі заяви російських посадових осіб буцімто йдеться лише про вирішення екологічних проблем місцевого значення, масштаби і характер будівництва дамби у напрямі до Тузли не залишали сумніву, що це не могло не робитися без відома вищого російського керівництва. З метою забезпечення українського суверенітету на о. Тузлі був підсилений прикордонний пост і почались роботи з будівництва постійної прикордонної застави.

У ситуації навколо Тузли з'ясувалося, що Росія не схильна визнавати існуючий адміністративний кордон у якості міждержавного. Російський прем'єр-міністр Кас'янов при зустрічі зі своїм українським колегою заявив, що оскільки кордону в районі Тузли не існує “тому усе, що робиться, виходячи з

припущення, що такий кордон є, - це неправильні дії, і вони повинні бути припинені" (маючи на увазі будівництво української застави на Тузлі). Досить різко також прозвучала і заява глави адміністрації президента РФ О. Волошина, що Росія ладна "кинути бомбу" в Керченську протоку, аби "ніколи" не залишити її Україні. Враховуючи, що у новій військовій доктрині РФ сказано про можливість нанесення Росією превентивного удару по зонах нестабільності це прозвучало особливо загрозливо.

Все ж, якщо відкинути радикальні вислови та образи з обох сторін, найбільш реальним поясненням конфліктної ситуації навколо о.Тузла є прагнення російської сторони здобути більш відчутні переваги на переговорах з Україною щодо статусу Азовського моря та Керченської протоки. Це звичайний для дипломатії великих держав хід, коли висуваються надумані претензії і на їх підтримку застосовується "загроза сили", щоб потім в обмін на зняття претензій здобути відчутні реальні вигоди. Так власне сталося і на цей раз.

24 грудня 2004 р. президенти України та Росії підписали договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки, в якому ця акваторія визначається як "внутрішні води" обох держав, а отже військові кораблі третіх країн можуть заходити сюди лише за погодженням з іншою державою. Права на експлуатацію Керч-Єнікальського каналу передаються спільній українсько-російській корпорації, тоді як міждержавний кордон у Керченській протоці має бути встановлений окремою угодою. Єдина поступка Україні полягала в тому, що кордон має пролягати по дну й по водній поверхні. Будівництво дамби було припинено, а "дружбу народів" відновлено.

У січні 2004 р. підписано угоду про державний кордон, який нарешті легалізував лінію проходження суходільного кордону. 20 квітня 2004 р. Верховною Радою України були ратифіковані договори про українсько-російський кордон та про співробітництво у використанні Керченської протоки і Азовського моря. Таким чином внаслідок Тузлинських подій Росія здобула важелі геополітичного контролю над Керченською протокою.

Разом з тим, зближення України з Росією у 2001-2004 рр. не набуло настільки визначених форм, щоб говорити про стратегічний характер дрейфу України в бік Москви за аналогією із "білоруським варіантом". Внутрішня опозиція офіційному Києву отримала низку додаткових аргументів щодо засудження зовнішньополітичного курсу країни як такого, що не відповідає національним інтересам держави.

4. У пошуках нового формату відносин 2004-2006. З кінця 2004 р. можна говорити про початок нового етапу у розвитку українсько-російських відносин. Тенденція посилення залежності України від російської зовнішньої політики, все більш починала суперечити ефективному просуванню нашої держави на шляху інтеграції до європейської спільноти та її включенню в систему євроатлантичної безпеки.

Події, пов'язані з президентськими виборами в Україні 2004 р. засвідчили неабияку зацікавленість Росії в їх певному результаті. В контексті українсько-російських відносин виборчий процес в Україні виглядав як боротьба провладного, проросійського і опозиційного, прозахідного кандидатів. У передвиборчому процесі офіційна Росія чітко зайняла позицію підтримки провладного кандидата. Російський президент демонстративно зустрічався лише з останнім, розраховуючи на прихильність проросійськи налаштованих кіл населення в Україні. Разом з тим цим було показано і величезне значення, яке надається правлячим колам Росії виборам в колишніх радянських країнах. Після грузинських подій осені 2003 р. Росія не могла дозволити ще одну поразку в країнах близького оточення.

У Росії лунали звинувачення у бік Заходу щодо втілення в Україні "грузинського сценарію", особливо після того, як після другого туру виборів розвиток ситуації пішов неочікуване для Москви і прийняла вигляд "помаранчевої революції". На початку грудня 2004 Російська Державна Дума ухвалює заяву, щодо неприпустимості "деструктивного" втручання зовні в розвиток ситуації в Україні, маючи на увазі позицію Заходу та міжнародних і європейських організацій, що визнали результати другого туру виборів фальсифікованими. Насправді інтерес Росії полягав в тому, щоб до влади в Україні прийшов "зручний" президент. Ще краще, якщо він був би не досить легітимним в очах

Заходу, оскільки тісніше буде його прив'язка до Москви. Спостерігачі від СНД поспішили визнати сфальшовану “перемогу” Януковича 21 листопада, а В. Путін привітав його двічі разом із деякими іншими керівниками країн СНД ігноруючи протести західних та українських спостерігачів.

Російська реакція на реальну можливість втрати влади вже визнаним Москвою переможцем виявилася у вигляді напівофіційної підтримки східноукраїнського сепаратизму. Московський мер Ю.Лужков прийняв активну участь у зібранні в Северодонецьку, на якому лунали заклики щодо створення південно-східної автономії. Під час останньої зустрічі Л.Кучми та В.Путіна 2 грудня 2004 р. в аеропорту “Внуково-2” російський президент закликає до переведення ситуації у політико-правове русло, яке розуміє як необхідність проведення нових виборів, а не переголосування другого туру. Але рішення Верховного суду України було на користь переголосування, що поставило крапку в намаганнях Москви повернути ситуацію на свою користь.

Таким чином, російська політика стосовно виборчого процесу в Україні остаточно провалилася. Політичний курс В.Путіна, попри декларований “прагматизм” виявився одностороннім і непродуманим. Просуваючи усіма засобами свою лінію, В.Путін поставив під знак питання свої добрі стосунки із країнами Заходу та США, наочно демонструючи відмінність російського авторитаризму від західної демократії. В геополітичному ракурсі “помаранчева революція” в Україні практично поклала край спробам “тихої” реставрації російської імперії у пострадянському просторі. Більш того, у росіян виникла стурбованість щодо можливості повторення українських подій в інших пострадянських країнах, або навіть в самій Росії. Отже, можна думати, що російська авторитарна влада, втручаючись в українські події прагнула захистити й саму себе від можливого сценарію заміни її на більш демократичну. Ідею єдиного економічного простору під домінуванням Москви в результаті цих подій начебто було зовсім відсунена з порядку денного.

Розуміючи неминучість перемоги В.Ющенка при переголосуванні другого туру, російські офіційні кола почали шукати шляхи відступу з метою “зберегти обличчя” при поганій грі. В Росії почали лунають більш реалістичні заяви щодо необхідності працювати з будь-яким українським урядом. Разом з тим, маючи у себе такі потужні засоби впливу як українська залежність від російських енергоносіїв та великий рівень проникнення російського бізнесу в Україну, Москва могла сподіватися повернути ситуацію у звичне русло, за яким розвивалися українсько-російські відносини останніх років.

В цілому, можна зафіксувати нову якість української зовнішньої політики, яка намітилася після приходу до влади нового президента. Якщо раніше складалася ситуація посилення асиметричної залежності України від Росії у зв'язку із нарощуванням економічної і політичної активності самої Росії, то внаслідок революційних подій кінця 2004 р. з'являються нові чинники взаємовідносин.

Під час помаранчевої революції Україна заявила про себе як про дійсно європейську державу, що з ентузіазмом було сприйнято у самій Європі. Але справжнім випробуванням на європейськість мала б стати нова політика України щодо Росії, стратегічно виважена, прозора, яка ґрунтувалася б на баченні власного майбутнього у складі Європи. Перший візит нового президента України В.Ющенка до Москви у січні 2005 р. мав на меті нормалізувати відносини, які ускладнилися внаслідок позиції Кремля у виборчих перегонах. Водночас, у нового уряду не могло бути великих ілюзій щодо принципової зміни російської позиції.

Після помаранчевих подій в Україні до ЄСП ставились досить прохолодно на тлі домінуючої риторики нового уряду щодо курсу на європейську інтеграцію. Росія наполягає на одночасному впровадженні структур митного союзу та зони вільної торгівлі. Створення митного союзу практично унеможливорює участь України в процесах європейської інтеграції як незалежного актора, оскільки потрібно було б узгоджувати свій рух з партнерами по ЄСП. Україна вустами нового президента заявила, що участь в ЄСП може цікавити її лише в тій мірі, в якій це “не перешкоджає просуванню на інші ринки”.

Тільки слабка та залежна влада пізнього Кучми, що знаходилася у стані постійної кризи у відносинах із Заходом, могла погодитись на ЄЄП взамін на політичну підтримку.

Ствердження нової влади в Україні відбувалося у контексті проголошених декларацій щодо прискореного вступу в ЄС та НАТО, що автоматично викликало стурбованість Росії. Разом з тим процес вступу України в ЄС реально не міг бути здійснений у стислі строки. Акцентуючи на цій обставині російський президент В.Путін у грудні 2004 стверджував, що Росія не проти інтеграції України в ЄС, але поки це відбудеться основним її партнером залишатиметься саме Росія. У дусі гасел “До Європи разом з Росією” В.Путін пропонував будувати спільний економічний простір у межах Великої Європи і разом рухатися до загальноєвропейських стандартів.

Враховуючи ситуацію навколо України, яка склалася з розширенням Євросоюзу, Російська Федерація з огляду на свої державні інтереси робить все можливе, щоби дистанціювати нашу державу від напрямку євроатлантичної інтеграції. Реакція Росії на „втрату” країн Балтії, а також на меморандум про співробітництво України з НАТО, позиція представників владного істеблішменту, висловлювання провідних російських політологів чітко визначає думку, що подібний варіант з Україною не є для Росії прийнятним. Отже, євроатлантичний вибір України, який не вписується в російську стратегію зовнішньої політики, буде всіляко заперечуватись. Для цього РФ вживатиме різних заходів – від створення економічних перешкод до залучення свого впливу на європейських партнерів.

Прагнучи створити умови для більш швидкого та ефективного подолання проблем у двосторонніх відносинах президенти України та Росії 19 березня 2005 р. оголосили про створення комісії “Ющенко-Путін”, замість існуючої міжурядової комісії. Координувати роботу комісії має Рада національної безпеки та оборони України та Рада національної безпеки РФ. Зокрема, одним із важливих питань у відносинах постало врегулювання проблем, пов'язаних із перебуванням Російського Чорноморського флоту на теренах України, актуалізоване у зв'язку із неочікуваною для української сторони висадкою російського десанту на полігоні поблизу м. Феодосія.

Під час зустрічі 8 травня 2005 р. президенти обох держав ухвалили рішення про створення російсько-української міждержавної комісії, яку очолять самі президенти, і визначили 15 найважливіших пунктів порядку денного в двосторонніх відносинах, у числі найважливіших - зона вільної торгівлі і ЄЄП. Основними завданнями Комісії є: обговорення стану російсько-українського співробітництва, виявлення найбільш перспективних його напрямків і шляхів удосконалювання форм взаємодії, моніторинг стану виконання двосторонніх угод і домовленостей, досягнутих між сторонами. Крім того, комісія займеться розробкою пріоритетних програм співробітництва, плануванням і забезпеченням підготовки двосторонніх угод, проведенням консультацій з актуальних питань безпеки та зовнішньої політики, аналізом і урегулюванням проблемних питань двосторонніх відносин.

У квітні 2005 р. Україна та Росія погодили методику розмежування акваторії і шельфу Азовського і Чорного морів, яка базується на поєднанні методу рівновіддаленої лінії з методом пропорційності. Йдеться про розмежування як по дну морів, так і по водному і повітряному простору, відповідно до норм міжнародного права. Російська сторона вважає, що в Азовському морі повинна проводитися розподільна лінія, але щодо Керченської протоки сторони повинні домовитися окремо - Росія хоче залишити її в спільному користуванні. Україна наполягає на проведенні розподільної лінії на основі адміністративного кордону між колишніми УРСР і РСФСР, зазначеної на картах і планах. Російська сторона вважає, що відповідно до законодавства колишнього СРСР, внутрішні води між республіками Союзу не розмежовувалися.

У травні розпочалися переговори Росії про технічне облаштування кордонів та реадмісію з Україною та іншими пострадянськими республіками, що на думку експертів, допоможе Україні та Росії домовитися про спрощений візовий режим із Європейським

Союзом. Облаштувати кордон – це ще не означає його закрити, це означає зробити режим на кордоні таким, що відповідає правилам міжнародної безпеки. Раніше Росія не погоджувалася на будь-які серйозні переговори із колишніми радянськими республіками, зокрема із Україною про реадмісію, що звичайно ж створювало серйозні проблеми у взаєминах з Україною як для самої Росії, так і у взаєминах для самої України з ЄС, не дозволяла повертати нелегальних мігрантів в країни, з яких вони прибувають, в країни-члени ЄС і в саму Україну.

Енергетична залежність України від Росії далася взнаки під час травневої 2005 р. бензинової кризи, коли російські виробники свідомо припинили постачання нафти і ціни на бензин почали різко зростати. Фактично Україні було показано які наслідки її очікують, якщо вона продовжуватиме проводити зовнішньополітичний курс, який Росії не подобається, особливо, якщо знехтує ідеєю СЕП.

Наприкінці 2005 р. загострилися суперечності навколо питання постачання російського газу в Україну, що виявилось у прагненні “Газпрому” максимально підвищити ціни на газ і таким чином створити несприятливі умови для української економіки. Все це мотивувалося прагненнями перевести взаємовідносини на ринкові засади, хоча насправді мало політичний підтекст. Україна виявилася неготовою до нової логіки поведінки “стратегічного партнера” і вимушена була погодитися на його жорсткі умови. У лютому 2006 р. виникла криза у питанні постачання в Росію української м’ясо-молочної продукції. Напередодні парламентських виборів в Україні за допомогою проросійськи налаштованих політичних сил інтенсивно збуджується традиційне питання статусу російської мови і положення росіян в Україні, нагнітається напруженість навколо процесу вступу України до НАТО.

Парламентські вибори не надали “помаранчевим” політичним силам відчутної переваги, а внаслідок внутрішніх суперечностей їм не вдалося створити коаліцію і сформував уряд. У серпні 2006 р. Президент В.Ющенко був вимушений надати право формування уряду В.Януковичу та коаліції, яка прийняла назву “антикризової”, складену з політичних сил проросійської орієнтації. І хоча новий уряд отримав декларативну схвальну підтримку з боку Москви, його розрахунки на відчутні поступки Кремля у гострих економічних питаннях, як то ціни на енергоносії або зняття торговельних санкцій, виявилися занадто оптимістичними. Росія твердо встала на позиції жорсткого прагматизму та захисту власних економічних інтересів, безвідносно до того як до неї ставиться той або інший уряд будь-якої “дружньої” країни. Це наочно підтвердилося у ситуації з Білоруссю, для якої, попри усю риторичку “Союзної держави” також були встановлені підвищені ціни на газ. У таких умовах, погоджені з Росією нові, значно вищі, ціни на газ, український уряд проголосив своїм неабияким досягненням.

Попри те, що новий уряд серйозно загальмував процес вступу України до НАТО, відмовившись від “Плану дій щодо членства”, декларував прагнення посилити інтеграційні процеси у форматі СЕП та пообіцяв дуже скоро ввести російську мову як другу державну, загальні тенденції розвитку українсько-російських відносин у цілому залишалися тими ж, як і за часів “помаранчевих” урядів. Москва негативно поставилася до рішення українського парламенту оголосити голодомор 1932-33 рр. актом геноциду, продовжувала твердити про утиски російської мови в Україні, виявляла непоступливість у питанні демаркації кордонів та упорядкування діяльності Чорноморського флоту РФ, зокрема щодо маяків на території України.

Водночас, Росія вустами Г.Грефа визнала за недоцільне синхронізувати з Україною процеси вступу до СОТ, і, навіть більше, пообіцяла усіляко сприяти просуванню України у випадку, якщо Росія вступить до СОТ раніше. Правда, слід зважити, що український парламент, не приймаючи вчасно відповідні закони, вже достатньо пригальмував процес вступу і те, що очікувалося зробити до кінця 2006 р. було перенесено на наступний 2007р. Отже, скоріш за все, прийом обох країн до СОТ відбуватиметься одночасно.

Обидві сторони восени 2006 р. вирішили активізувати діяльність українсько-

російської міждержавної комісії під головуванням президентів обох держав. Протягом короткого часу наприкінці року відбулися візити російських високопосадовців – прем'єр міністра М.Фрадкова, міністра закордонних справ С.Лаврова, міністра оборони С.Іванова. і, нарешті, самого російського президента В.Путіна. Така, давно не бачена дипломатична активність, пояснюється бажанням росіян зрозуміти “постпомаранчеві” реалії України з тим, щоб визначити подальшу свою стратегію розбудови відносин. З боку України йшлося про межу поступок та компромісів, на які можна погодитись у відносинах з північним сусідом і при цьому не зіпсувати відносини із Заходом.

З огляду на “контактний” характер зустрічей, на цьому етапі не можна було говорити про домовленості довгострокового характеру. Отже, справа обмежилася лише постановкою питань для подальшого обговорення. Росія поводить досить обережно і, враховуючи уроки минулого, прагне налагодити діалог з різними впливовими політичними силами, не дивлячись на їх колір, тобто досить прагматично. У таких умовах позиція деяких українських політичних сил, що прагнуть до повернення ситуації 2004 р. виглядає дещо наївною і недалекою, оскільки їх “проросійськість” навряд чи буде належним чином оцінена.

Протягом усього періоду розвитку українсько-російських відносин склалися декілька вузлів протиріч, які актуалізуються у відповідності до змін зовнішньополітичних реалій і внутрішньополітичної ситуації в державах. Серед них можна виокремити територіальні претензії, економічні проблеми, гуманітарні закиди і інформаційний тиск. У цій площині слід очікувати нових проявів російського наступу на стратегічні інтереси України по різних напрямках як двостороннього спілкування Україна - РФ, так і в рамках СНД та інших регіональних структур. Зрозуміло, що з огляду на здоровий глузд та європейську реакцію Росія не наважиться на істотне загострення суперечностей, хоча з метою посилення своїх впливів час від часу створюватиме напруженість у відносинах з нашою державою.

Російське керівництво розуміє чого і на яких умовах вона хоче від України. Україна ж, зі свого боку, продовжує жити за принципом реагування на виклики, не маючи чіткої стратегії відносин ані з Росією ані із зовнішнім світом у цілому. За таких умов росіянам доволі легко бути на крок попереду, штучно створюючи “стимули”, на які українська влада відповідає цілком передбачуваними, майже інстинктивними реакціями.

Національні інтереси України у відносинах з Російською Федерацією полягають в збереженні миру і стабільності, в запобіганні будь-якої гострої конфронтації, що може бути спровокованою з тієї або іншої сторони. Конфронтація з Росією для України є також небажаною з огляду на внутрішньополітичну нестабільність української держави і нечітку позицію зарубіжних партнерів. Незахищеність північно-східних кордонів, значна взаємозалежність економічного життя країн регіону, ментальна спорідненість населення робить будь-які конфлікти тут вкрай небажаними. Масштабний конфлікт може привести до ситуації, що загрожуватиме існуванню незалежної України. Враховуючи, історичний досвід, який свідчить про ймовірність за певних умов приходу до влади в Росії радикально налаштованих, шовіністичних сил, в інтересах України створити стратегічну систему противаг для запобігання можливим загрозам з їх боку. У ситуації, що складається в українсько-російських відносинах, необхідно працювати на випередження у прийнятті необхідних рішень і запроваджувати відповідні гнучкі заходи щодо вразливих ланок у відносинах з північним сусідом.